

บทที่ ๔ เหตุเกิดแห่งทุกข์

ความทุกข์เป็นสิ่งที่อยู่คู่กับชีวิต การจะแก้ไขหรือขจัดทุกข์ต้องหาสาเหตุแห่งทุกข์หรือสมุทัยให้ได้ พิจารณาเหตุแห่งทุกข์โดยทั่วไป บางคนทุกข์เพราะความจน ความเจ็บป่วย ความเขลาขาดความรู้และสาเหตุอื่นๆ สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เหตุแห่งทุกข์ที่แท้จริง พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ตัณหาเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ และทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไป

“คนมีตัณหาเป็นเพื่อน ยังต้องเวียนว่ายตายเกิด เป็นมนุษย์บ้าง เป็นเทวดา และหมู่สัตว์เหล่าอื่นบ้าง อย่างไม่รู้จบสิ้น ไม่ล่วงพ้นสังสารวัฏไปได้ ภิกษุรู้โทษนี้แล้ว รู้ว่าตัณหาเห็นเหตุเกิดทุกข์ ก็จะเป็นผู้สิ้นตัณหา หมคความยึดมั่นถือมั่น มีสติมั่นคงจนนิพพานในที่สุด”¹

ความหมายและลักษณะของตัณหา

ตัณหา เป็นชื่อของความกำหนัด ยินดี ปรารถนา รักใคร่ รากศัพท์ของคำนี้มาจาก “ตส” ในความหมายว่า ความกระหาย ความอยาก ความปรารถนา ความทะยาน²

¹ พุ. อิติ. ๒๕/๑๐๕/๔๐๑.

² วิจิตร เกิดวิสิษฐ์. กณในทรรคนะของพุทธศาสนา อิสลาม และ คริสตศาสนา. เจริญวิทย์การพิมพ์, กรุงเทพฯ ๒๕๒๔ หน้า๔๓.

ค้นหาหรือความทะยานอยากนี้ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่อาจตอบสนองให้เต็มอิ่มได้ เหมือนมหาสมุทรที่ไม่อึดน้ำ เติมน้ำลงไปเท่าไรก็ไม่เต็ม ทั้งค้นหายังทำให้จิตใจ เพลิดเพลินหลงยินดีในอารมณ์ต่างๆ ลุ่มหลงในการเห็นรูป ได้ยินเสียง ลิ้มรส การศุคคม จับต้อง ดินรนแสวงหามาครอบครอง จากสิ่งที่มีแล้วได้แล้ว ไปสู่สิ่งที่ยังไม่มีไม่ได้ไม่จับสั่น เมื่อเพลิดเพลินลุ่มหลงมากๆ ก็ติดใจในสิ่งนั้นๆ กลายเป็นความยึดมั่นถือมั่นว่า เราต้องได้ ต้องเป็นของเรา จะพรากจากเราไม่ได้ ทำให้เกิดความทุกข์ตามมา ค้นหาจึงเปรียบดังลูกศรเสียบแทงใจ ไม่สามารถดึงออกได้โดยง่าย ต้องทนเจ็บปวดอาการปางตายกันทุกคนไป สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชทรงอธิบายไว้ว่า...

“พระพุทธองค์ทรงเป็นหมอดอนลูกศร ผ่าตัดลูกศรด้วยเครื่องมือ ก็คือมีด ผ่าตัด อันได้แก่ปัญญา โดยตรัสเทศนาสั่งสอนให้ทุกคนได้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง... ปัญญาที่บังเกิดขึ้นในจิตใจของบุคคล ก็จะผ่าตัดดอนลูกศร คือ ค้นหาออกจากจิตใจได้ และเมื่อถอนค้นหาคือลูกศรออกจากจิตใจได้ด้วยปัญญาแล้ว ทุกข์ก็จะดับไปหมด บุคคลก็จะเป็นผู้พ้นทุกข์เพราะว่าถอนลูกศรออกจากจิตใจได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกธรรม หรือสภาวะธรรมที่จิตใจถอนลูกศรออกได้แล้ว แปลว่าสิ้นค้นหาหมดแล้ว และก็สิ้นทุกข์หมดแล้วว่า นิพพาน...”¹

นอกจากนี้ในพระไตรปิฎกยังเปรียบเทียบค้นหาเป็นดังขำยปกคลุมสัตว์โลกไม่ให้สว่างพ้นอบายไปได้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงค้นหาเช่นดังขำย ท่องเที่ยวไป แผ่ซ่านไป เกาะเกี่ยวอยู่ในอารมณ์ต่างๆ เป็นเครื่องปกคลุมหุ้มห่อสัตว์โลกนี้ ซึ่งนุงเหมือน

¹ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช. ลักษณะพุทธศาสนา. มหามกุฏราชวิทยาลัย, กรุงเทพฯ ๒๕๓๓ หน้า ๓๐.

กลุ่มค้าอันยุ่งเหยิง ขอดเป็นปมเป็นเหมือนหน้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง ไม่ให้ล่วง
พ้นอบาย ทุกติ วินิบาต และสงสารไปได้...”¹

การกระทำที่ทำด้วยตัณหา มีลักษณะดังนี้คือ

๑. ทำให้มีภพใหม่ คือมีการเวียนว่ายตายเกิด
๒. พัวพันกับความกำหนัดยินดี
๓. เพลิดเพลินกับอารมณ์²

การกระทำใดๆที่มีลักษณะข้างต้น ทำโดยความกำหนัดยินดี ทำด้วยความ
เพลิดเพลิน เป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดภพหรือทำให้ตายแล้วเกิดอีก เป็นการกระทำที่
มาจากตัณหา

ประเภทของตัณหา

ตัณหาแบ่งเป็น ๓ ประเภท

๑. กามตัณหา คือความกระหาย คิรินรน ทะยานอยาก เพลิดเพลินในกามคุณ
อยากได้สัตว์ บุคคล สิ่งของต่างๆมาสนองความต้องการ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย เช่น
อยากเห็นรูปร่างๆ อยากได้ยินเสียงเพราะๆ อยากได้กลิ่นหอม อยากลิ้มรสอร่อย อยาก
สัมผัสสิ่งอ่อนนุ่ม คืออยากได้สิ่งมาสนองความต้องการของประสาทสัมผัสทั้ง๕ โดย
ไปกำหนดว่า รูปสวย กลิ่นหอม เสียงไพเราะ ฯลฯ เป็นความน่ารักใคร่ น่าพอใจ นำ
ปรารถนา

¹ อง จตุกก ๒๑/๑๕๕/๒๕๑.

² วิม ๔ ๘/ ๘.

๒. ภาวตัณหา คือความอยากมี อยากเป็น เพื่อมาสนองตัวตนของเรา เช่น
อยากมีอำนาจเหนือผู้อื่น อยากเป็นใหญ่กว่าใครๆ อยากได้รับคำสรรเสริญ อยากได้ยศ
ศักดิ์ อยากมีชีวิต หวังเห็นชีวิตของตน เป็นต้น

๓. วิภวตัณหา คือความอยากไม่มี อยากไม่เป็น อยากพ้นไปจากภาวะที่บีบ
คั้น พრაกไปจากสิ่งที่ตนไม่ปรารถนา ซึ่งอาจแสดงออกมาในรูปของความเบื่อหน่าย
ความแข็ง ความเหงา ว่าแห้ว หมดอาลัยตายอยาก เบื่อตนเอง ชังตนเอง เป็นต้น

ที่เกิดและที่ตั้งของตัณหา

ตัณหาเกิดและตั้งอยู่ที่อายตนะภายใน อายตนะหมายถึงที่ต่อ ที่เชื่อม เครื่อง
ติดต่อกัน มี ๒ ประการ คือ อายตนะภายใน และ อายตนะภายนอก อายตนะภายในคือ
เครื่องต่อภายใน หรือเครื่องรับรู้ หรือสิ่งที่เป็นวิสัยของประสาทสัมผัส มี ๖ อย่าง คือ

๑. จักขุ	ตา
๒. โสต	หู
๓. ฆาน	จมูก
๔. ชิวหา	ลิ้น
๕. กาย	กาย
๖. มโน	ใจ

อายตนะภายนอก คือเครื่องต่อภายนอก หรือสิ่งที่ถูกรู้หรือประสาทสัมผัส มี
๖ อย่าง คือ

๑. รูป	รูป
๒. สัทตะ	เสียง
๓. คันธะ	กลิ่น
๔. รส	รส

- ๕. โภกฐัพพะ สิ่งสัมผัสกาย
- ๖. ธรรมารมณฺ์ อารมณฺ์ที่เกิดกับใจหรือสิ่งที่ใจรู้

ตัณหาเกิดขึ้น เมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกเชื่อมต่อกัน คือ

- ๑. ตาเห็นรูป เกิดตัณหาในรูป เรียก รูปตัณหา
- ๒. หูได้ยินเสียง เกิดตัณหาในเสียง เรียก สัททตัณหา
- ๓. จมูกได้กลิ่น เกิดตัณหาในกลิ่น เรียก คันธตัณหา
- ๔. ลิ้นรับรส เกิดตัณหาในรส เรียก รสตัณหา
- ๕. กายสัมผัสสิ่งที่มาสัมผัส เกิดตัณหาในสัมผัสทางกาย เรียก โภกฐัพพตัณหา
- ๖. ใจสัมผัสสิ่งที่ใจรู้หรืออารมณฺ์ เกิดตัณหาในธรรมารมณฺ์ เรียก ธรรมตัณหา

เมื่อตัณหา ๓ อย่าง คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา สัมผัสกับ ตัณหาทั้ง ๖ ที่เกิดกับ รูป เสียง กลิ่น รส กาย ใจ ก็คือ ตัณหา ๓ X ตัณหา ๖ = ตัณหา ๑๘ เช่น รูปตัณหา หรือตัณหาในรูป ก็แบ่งได้เป็น กามตัณหาในรูป คือ พอใจ เพติดเพลิดในรูป ภวตัณหาในรูป คือ อยากได้รูปนั้น เมื่อเพติดเพลิดพอใจ ก็อยากได้ อยากเป็นเจ้าของ วิภวตัณหาในรูป คือ อยากให้รูปที่เราไม่พอใจ พ้นไป สลายไป หมคไป เป็นต้น แม้เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ ก็เช่นเดียวกัน มีทั้งที่เป็น กามตัณหา ภวตัณหา และ วิภวตัณหา เช่น เมื่อเห็นเสื้อผ้าสวยงามราคาแพง (เกิดการเห็นที่ตา) ยินดีพอใจในเสื้อผ้านั้น เป็นกามตัณหา เป็นตัณหาในรูป คือ เสื้อผ้าที่เห็น เรียกว่า รูปตัณหา เกิดความอยากได้เสื้อผ้านั้น เป็นภวตัณหา เมื่อได้มาแล้ว บังเอิญทำสีหก ซักไม่ออก ใจไม่ปรารถนาไม่ต้องการเสื้อผ้าชุดนี้อีกแล้ว อยากให้ชุดนี้ไปพ้นจากสายตา จัดเป็นวิภวตัณหา ในวันหนึ่งๆเราเกิดตัณหานับครั้งไม่ถ้วน ทั้งกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ทั้งในรูป เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพะ และ ธรรมารมณฺ์

เมื่อเกิดตัณหาขึ้นในจิตใจ ทำให้เกิดความทุกข์ เช่น เมื่ออยากได้สิ่งหนึ่งๆแล้วไม่สมปรารถนาก็เป็นทุกข์ บางครั้งได้สิ่งที่ปรารถนามาแล้วก็เป็นทุกข์อีก เช่น ได้ทรัพย์สินก็ต้องดูแลรักษาไม่ให้ถูกขโมยถูกปล้น ใจเป็นทุกข์เพราะหวังทรัพย์สมบัติอีก เป็นต้น ที่สำคัญคือความปรารถนา หรือตัณหาของเราไม่พอเพียง ไม่ยุติ ต้องแสวงหาสิ่งต่างๆ มาป้อนตัณหาจนถึงที่สุด

ความแตกต่างระหว่างตัณหากับฉันทะ

การกระทำต่างๆของปุถุชน มาจากความอยาก ความปรารถนา ซึ่งมีหลายเรื่อง เช่น อยากรวย อยากเด่น อยากเป็นคนดี อยากหมดกิเลส เป็นต้น ความอยากเป็นสิ่งที่ผลักดันให้คนทำการต่างๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมายที่ตนต้องการ เช่น อยากรวย ก็ทำในสิ่งที่นำไปสู่ความรวย อยากเด่นก็ทำในสิ่งที่ทำให้ตนเด่น อยากหมดกิเลสก็ต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น หากปราศจากความอยาก คนคงไม่ทำอะไร อยู่เฉยไปวันหนึ่งๆ จะเป็นเหตุให้คนไม่ก้าวหน้า ไม่พัฒนา ไม่ขยันหมั่นเพียร แต่เมื่อกล่าวว่ตัณหาหรือความอยากเป็นเหตุแห่งทุกข์ เรายังควรที่จะยังทำการต่างๆอยู่อีกหรือไม่ แพทย์และนักวิทยาศาสตร์ยังสมควรที่จะศึกษาค้นคว้าผลิตยาหรือวิธีการรักษาผู้ป่วยโรคเอดส์ โรคมะเร็ง ฯลฯ อยู่อีกหรือไม่ เพราะแพทย์และนักวิทยาศาสตร์ศึกษาค้นคว้าเพราะอยากให้ผู้ป่วยหายจากโรคร้าย ถ้าความอยากของแพทย์ของ นักวิทยาศาสตร์เป็นตัณหา เป็นกิเลส ก็ไม่ควรศึกษาวิจัยต่อไป แต่การหยุดวิจัยหยุดการศึกษ ผู้ป่วยก็หมดหวังจะหาย การที่โลกก้าวหน้ามาทุกวันนี้ก็ล้วนเกิดจากความอยากของมนุษย์ ขณะเดียวกัน การที่สิ่งแวดล้อมถูกทำลายก็เกิดจากความอยากของมนุษย์เช่นกัน ฉะนั้น ความอยากจึงมีทั้งอยากในเรื่องที่ดีที่สร้างสรรค์และอยากในเรื่องทั่วไปตามวิสัยปุถุชน เช่น อยากดัง อยากเด่น ความอยากที่กล่าวมานั้น ไม่ได้นับเป็นตัณหาหรือกิเลสไปเสียทั้งหมด ความอยากในทางที่ดี เรียก กุศลฉันทะ ธรรมฉันทะ หรือ ฉันทะ ความหมายของฉันทะ (will, aspiration) คือความพอใจ ความยินดี ความ

อยาก ความต้องการ เป็นต้น กุศลฉันทะ จึงหมายถึง ความใฝ่ในทางดี ความรักดี และ
ธรรมฉันทะ แปลว่า ความใฝ่ธรรม

พระราชวรมุนี ได้จำแนก ฉันทะ ไว้ ๓ ประเภท คือ

๑. ตัณหาฉันทะ ฉันทะคือตัณหา หรือ ฉันทะที่เป็นตัณหา เป็นฝ่าย
ชั่วหรืออกุศล
๒. กัตตุกัมยตาฉันทะ ฉันทะคือความใคร่เพื่อจะทำ ได้แก่ ความ
ต้องการทำหรืออยากทำ เป็นฝ่ายกลางๆ คือใช้ในทางดีก็ได้ ชั่วก็
ได้ แต่ท่านมักจัดรวมเข้าเป็นฝ่ายดี
๓. กุศลธรรมฉันทะ ฉันทะในกุศลธรรม หรือ ธรรมฉันทะที่เป็น
กุศล เป็นฝ่ายดีงามหรือกุศล มักเรียกสั้นๆเพียงว่า กุศลฉันทะ
(ความรักดี ความใฝ่ดี) หรือ ธรรมฉันทะ(ความรักธรรมหรือใฝ่
ธรรม)¹

โดยสรุปคือ คำว่าฉันทะนั้น ถ้ามากับคำว่า ตัณหาหรือกาม เช่น กามฉันทะ
(ความพอใจในกาม) ตัณหาฉันทะ(ฉันทะที่เป็นตัณหา) จะจัดเป็นฝ่ายอกุศล การใช้คำ
ว่า ฉันทะ ในความหมายที่เป็นฝ่ายชั่วนี้ คือ ใช้คำว่าฉันทะ แทนคำว่า ตัณหา นั้นเอง
แต่โดยทั่วไป เมื่อใช้คำว่า ฉันทะ มักจะจัดไว้ในฝ่ายกุศลหรือฝ่ายดี เช่น ธรรมฉันทะ
หรือความใฝ่ธรรม

การกระทำที่ทำด้วยฉันทะ เป็นการกระทำที่มีจุดเริ่มต้นจากความคิดที่ดีที่
เป็นกุศล แล้วมุ่งไปสู่ความดีงาม ความสัมฤทธิ์ผล อันเป็นประโยชน์ที่ดี เป็นกุศล อาจ
เป็นการกระทำที่ทำเพื่อประโยชน์หรือความสุขของผู้อื่น ของส่วนรวม หรือของตน
เอง แต่ไม่ใช่เพื่อเสริมอวดตา ทว่า มุ่งให้งานหรือสิ่งที่ทำนั้นสำเร็จลงเป็นหลัก โดยไม่

¹ พระราชวรมุนี. พุทธธรรม. (อ้างแล้ว)

คิดว่าตนจะเสพสุขหรือได้รับชื่อเสียง ได้รับลาภยศ ค่ายก่อกองจากการกระทำนั้นเป็น สิ่งตอบแทน หากจะได้รับผลตอบแทนก็เป็นเรื่องรอง หรืออาจเป็นเพียงผลพลอยได้ เช่น แพทย์วิจัยค้นคว้าเพื่อช่วยผู้ป่วย โรคเอดส์ด้วยจิตที่ต้องการช่วยชีวิตผู้อื่น และช่วย ให้อายจากความทรमान ไม่ได้คำนึงถึงลาภยศสรรเสริญ แต่เมื่อคิดค้นได้สำเร็จ ได้รับ รางวัลชื่อเสียงเงินทองก็เป็นเรื่องรอง ไม่ใช่จุดหมายแท้จริงของแพทย์ การกระทำของ แพทย์ด้วยความคิดเมตตาปราณีที่จะช่วยเหลือผู้อื่น เป็นฉันทะ

พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นความสำคัญของฉันทะว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้การ งานสำเร็จลงได้ จึงทรงแสดงอิทธิบาท ๔ หรือคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ อัน ประกอบด้วย

๑. ฉันทะ ความพอใจ คือความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักที่จะทำสิ่ง นั้นๆอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆขึ้นไป
๒. วิริยะ ความเพียร คือขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นๆด้วยความ พยายามเข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง
๓. จิตตะ ความคิด คือตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความ คิด เอาจิตฝึกใฝ่ ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป
๔. วิมังสา ความไตร่ตรองหรือทบทวน คือหมั่นใช้ปัญญาพิจารณา ไคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คิดค้นวิธี แก้ไข ปรับปรุง เป็นต้น

ฉันทะเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้กิจต่างๆสำเร็จลงได้ เพราะการทำสิ่งที่ตนไม่ ชอบแต่ต้น ก็ยากจะประสบความสำเร็จได้ แม้จะประสบความสำเร็จ ก็อาจไม่ได้ผล เต็มที่เท่าที่ควร เช่น นักเรียนที่สอบเข้ามหาวิทยาลัย ถ้าได้ศึกษาในคณะในวิชาที่ตน ชอบ ก็จะตั้งใจศึกษามีความสุข มากกว่าไปศึกษาในคณะที่ตนไม่ชอบ เป็นต้น

ตัณหาคือความอยาก เป็นแรงผลักดันให้ประกอบกิจการงานต่างๆเช่นกัน แต่ก็เป็นที่เลว เป็นอกุศลเพราะการงานที่ทำเพราะตัณหาเป็นแรงผลักดันนั้น เป็นการสนองความพอใจ การเสพสุข เพิ่มอวดตาของตน ไม่ใช่การกระทำที่มาจากโยนิโสมนสิการ(การคิดโดยแยบคาย) ว่าสิ่งนี้เป็นกุศลหรือไม่ ก่อประโยชน์แก่ส่วนรวม หรือเป็นไปเพื่อขัดเกลาตนเองหรือไม่ การกระทำที่มาจากตัณหา ทำให้มีภพใหม่ หรือเวียนว่ายตายเกิดต่อไป(ไปโนภพวิกา) ทำให้พัวพันกับความกำหนัดยินดี(นันทิราศหกตา) และทำให้เพลิดเพลิดในอารมณ์(ตตรัตตราภินันทีนิ)¹

¹ วินย ๔/๑๔/๑๘.